

Klocktillverkningen och symaskinsfabriken i Östnor

Anders Romson



Östnors byalag
2012

Symaskinsfabriken i Östnors by, Mora socken ----- blev ersättningsindustri när tillverkningen av Moraklockor stagnerade vid mitten av 1800-talet.

Finngården i Östnor: Industriellt och ekonomiskt centrum under första hälften av 1800-talet (en annan gård med gårdsnamnet Finngården finns också i bydelen Bogghed i Östnor).

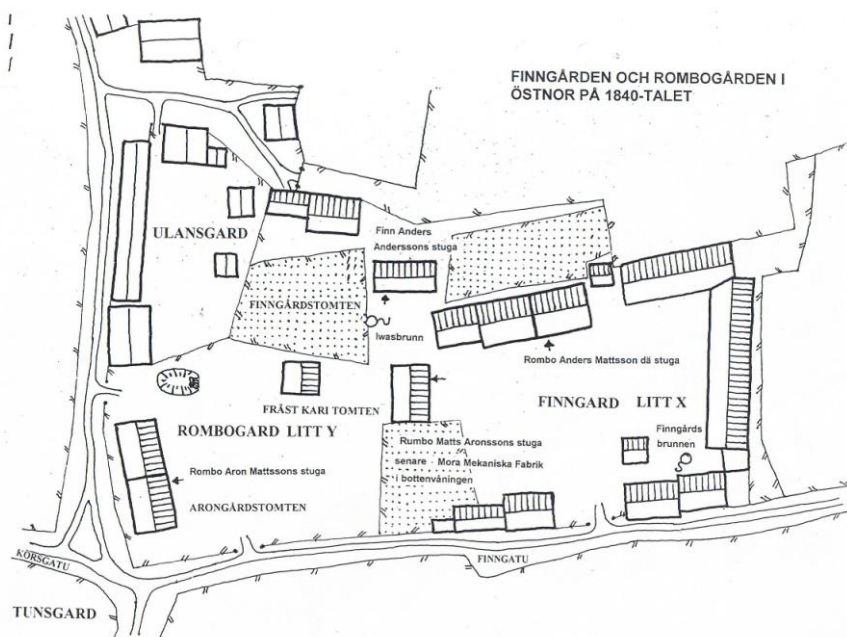
Bakgrund

Finngården i Östnors by kom under första hälften av 1800-talet att bli centrum för masstillverkningen av urverk till Moraklockor.

År 1865 startades på gården en mekanisk verkstad för symaskinstillverkning (Mora Mekaniska Fabrik) som var en av Sveriges första verkstäder för symaskinstillverkning. Den första symaskinsfabriken i Europa startades i Frankfurt am Main 1862 och först 1872 började Huskvarna med sin symaskinstillverkning.

Finngården/Rombogården

Finngården och Rombogården är belägna vid ”Korsgatu” vid majstången i bydelen ”Byn” i Östnor, Mora kommun. Sannolikt utgör ”Byn” den ursprungliga äldsta delen av Östnors by.



Finngården i Östnor kan i gamla papper spåras tillbaka till 1500-talet (bl.a. bouppteckning 22 jan. 1829 efter Finn Anders Andersson) med anteckningar om ”200-år gamla stugan med inredd mur”, samt ”andel i Ivasbrunn”.

Finn Anders Andersson (1758-1828) som bodde i den ”200-åriga” stugan var urmakare (FINAAS) och hade i sitt andra gifte en dotter, Finn Anna Andersdotter (1793-1873) som år 1811 ingick äktenskap med Rumbo Matts Aronsson (1786-1836).

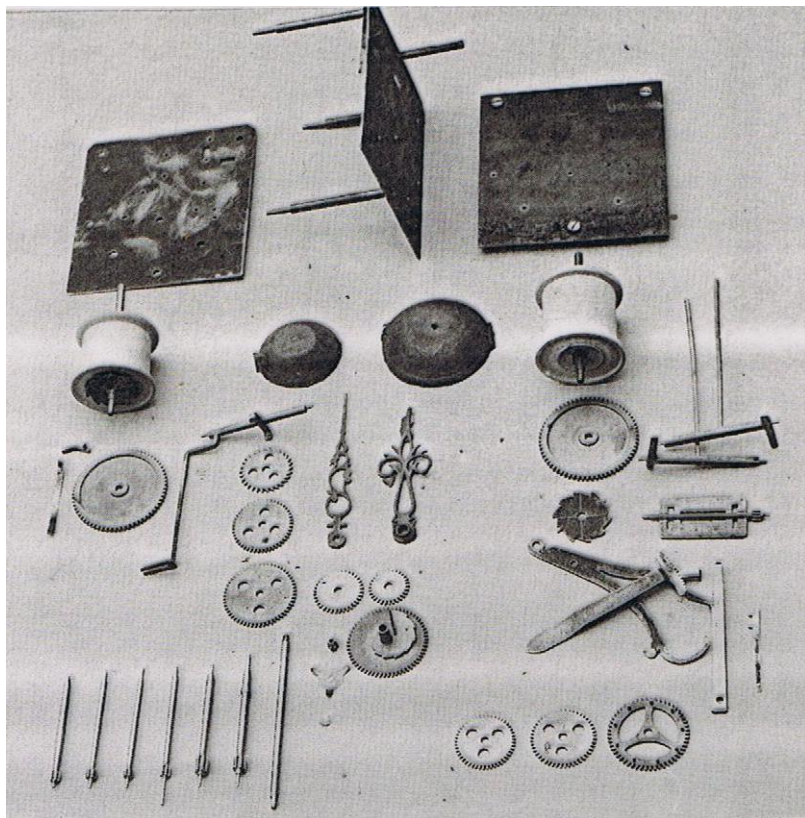
Rumbo Matts var den man som kom att utveckla förlagsrörelsen för urmakeriet samt även en lånerörelse (Finnbanken).

Rumbo Matts påbörjade uppbyggnaden av en ny stuga på gården som sedan kom att kallas "Mellanstugan" och som år 1865 blev verkstadslokal för Mora Mekaniska Fabrik (Symaskinsfabriken).

Förlagsverksamhet och urtillverkning (urverk till Moraklockor)

Tillverkning av urverk för moraklockor kom att från mitten av 1700-talet bli en viktig bisyssla till jordbruket för befolkningen i Östnor och så småningom även i grannbyarna. I en reseskildring från 1848 skriver Erik Engström att "Östnor är en enda stor urmakareverkstad".

Finngårdens centralställning berodde på den förlagsrörelse som byggdes upp av Rumbo Matts Aronsson och hans son Rombo Anders Mattsson d.ä. tiden 1811-1851. Han organiserade upp urtillverkningen där urverkets olika delar tillverkades hemma i stugorna hos olika familjer/grupper av bybor. Några kunde gjuta ämnen till kugghjulen, andra svarvade dessa. Klockpendlar, urtavlor, visare och andra delar till urverket hade sina tillverkare. De tillverkade delarna levererades till Rumbo Matts som skickade dessa till "de egentliga" urmakarna som tillverkade stommen, d.v.s. de så kallade "ställningsskivorna och monterade ihop urverken..

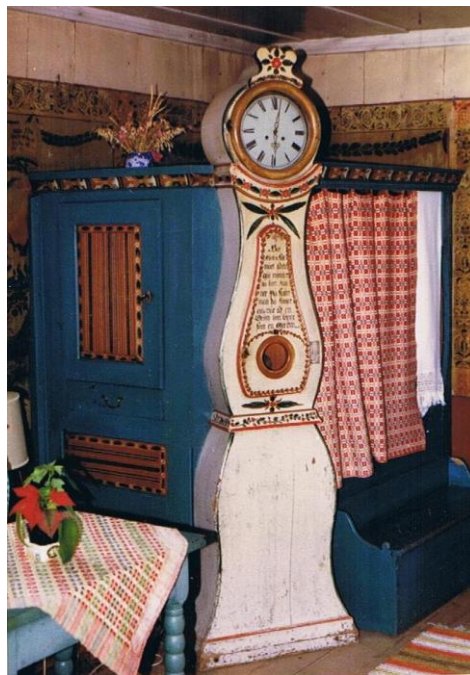


Moraurverkens olika delar som levererades av förläggaren till de "egentliga urmakarna".

För utfräsningen av kugghjulen hade man konstruerat en snillrikt utformad ”skärmaskin” där kuggar till hjul med olika diameter och kuggantal kunde framställas. Försäljningsorganisationen fanns redan etablerad och utgjordes av morakarlär på ”herrarbeten” och etablerade gårdfarihandlare från vissa byar i Mora.

Förlagsverksamheten innebar även att personer med kontanta ekonomiska tillgångar införskaffade råmaterial mm för urtillverkning som sedan fördelades ut till urmakare i byn mot ersättning bl. a. i färdiga ur.

Urverk som av förläggaren betalades med 2-3 Rdr kunde vid försäljning neröver landet betinga ett pris av 50 Rdr.



Moraklockan i storstugan på Rombogården

Förlagsverksamheten utvidgades av Rombo Anders Mattsson d.ä. som skaffade sig en avsevärt större kontroll över urtillverkningen än andra förlagsmän. Han försåg urmakarna med livsmedel, t.ex. strömming, salt, mjöl samt tobak.

Järnet till urverken inköptes vanligen i Klosters bruk i södra Dalarna medan mässingen levererades från Skultuna bruk i Västmanland.

Genom avtal med försäljarna kontrollerade Rombo Anders d.ä. även avsättningen av urverken.

Försäljningen av urverk skedde ofta i samband med de arbetsresor (herrarbete) som morafolket drog iväg på varje år för att dryga ut försörjningen.

Från vissa byar i Mora (bl.a. Oxberg och Gopshus) företogs vintertid även regelrätta försäljningsresor där ortens hantverk (bl.a. urverk) försålles.

Under de goda åren kunde upp till 1000 urverk tillverkas i Östnor med omnejd.



Morafolk, kanhända på väg neröver landet för att arbeta och sälja Moraklockor.

Vid mitten av 1800-talet fick moraurverken allt större konkurrens från billiga utländska ur som tillverkades industriellt. Urverken bedömdes även som gammelmodiga jämfört *"med de mer smakfulla uren som blifvit införda från Nordamerika och Tyskland"*.

Förlagsrörelsen hade sannolikt medfört sämre kvalitet på morauren vilket också bidragit till de svårigheter som uppstod för de mer hantverksmässigt framställda urverken vid denna tid. Storskiftesreformen med framförallt skogens delning och de värden som där skapades och gav helt nya möjligheter för befolkningen att få kontanta medel i mitten av 1860-talet torde även ha bidragit till urmakeriets tillbakagång.

Stödåtgärder vidtogs både på statlig- och länsnivå för att försöka hjälpa urmakeriet i Mora till en fortsättning i konkurrens med omvärlden.

Tillkomsten av Mora Mekaniska Fabrik år 1865 var en av dessa åtgärder, en annan var bildandet av ett "Urmakeribolag" i Mora.

En ung man vid namn Smids Anders skall även ha sänts iväg till Stockholm redan år 1853 för att hos en "Herr Linderoth" såsom urmakerilärling *"för att efter fulländad lärokurs, återvända hit, för att då, försedd med kunskaper om den bättre urtillverkningen, blifva överstyret för det tilltänkta bolaget"*.

I dag vet vi att urmakeriet i Östnor och byarna däromkring inte lyckades överleva, även om man hittade andra verksamheter för sin försörjning.

Krång Mats Larsson, känd som "Djos Mats" från Anders Zorns oljemålning från år 1905, var en av de sista urmakarna av den gamla stammen.



Djos Mats urmakarverkstad i Tåmåsbyn Östnor

Signaturen AAS på urtavlorna till urverken

En stor del av de under 1800-talet tillverkade Morauren bär signaturen AAS på urtavlorna. Dessa klockor är spridda runt om i landet och kan påträffas i många olika typer av klockfodral. Det kan anses helt uteslutet att alla dessa ur skulle ha kunnat tillverkas av en person eller en grupp av urmakare. Märkningen måste istället på ett eller annat sätt ha samband med specialiseringen och övergången till produktion i stor skala.

Den vanligast förekommande förklaringen är att det skulle vara en signatur för Östnors förste urmakare, Krång Anders Andersson (1727-1799). Han skall ha varit känd för att tillverka klockor av hög kvalitet och märkningen skall så med tiden ha kommit att användas som ett varumärke för alla ur tillverkade i Mora.

En annan teori är att de specialiserade tillverkarna av urtavlor av sina förlagsmän fick beställning på urtavlor med ett ”varumärke” på tavlan.

Detta stämmer för signaturen AAS där svärfadern till Rumbo Matts var en välrenommerad urmakare som använt signaturen FINAAS och att Rumbo Matts och Rombo Anders helt kom att dominera förlagsrörelsen i Östnor under den tid när produktionen var som störst och från vilken tid det stora flertalet urtavlor med beteckningen AAS härstammar.

Mora Mekaniska Fabrik - ”Symaskinsfabriken” i Östnor

Urmakerirörelsens tillbakagång från mitten av 1800-talet innebar att förlagsrörelsen på Finngården succesivt avvecklades.

Tillbakagången resulterade i försämrade utkomstmöjligheter för alla de bybor som tidigare fått en extrainkomst från urtillverkningen.

Såväl lokala som länsmyndigheter uppmärksammade problemet där dock enda påtagliga åtgärden blev ett förslag vid början av 1850-talet till bildande av ett ”Urmakeribolag” i Mora. Detta försök strandade dock på att anslagna medel var för små samt att någon lämplig person att leda företaget icke gått att finna.

En grupp morabor, ”trosbröder” inom den frireligiösa rörelsen, tog dock initiativ till att starta en mekanisk fabrik för att ta upp konkurrensen med utlandet.

Den 21 februari 1865 skriver Gunnars Jon Jonsson till Rombo Anders Mattsson d.y. ”---du wet den dåliga ställningen med våra gamla Ur eller klockor uru litedt de nu gälla och uru utlandet nu liksom ruinerar våra nuvarande stugufabriker genom att de weta hanställa yttre prydnader till sina Ur. Hvarföre icke wi?-----”.



Personal och produkter framför Mora Mekaniska Verkstads nybyggda verkstadslokal 1872

Brevet blev upptakten till att Mora Mekaniska Fabrik AB etablerade sig på Finngårdstomten år 1865 med första bolagsstämma den 27 december samma år.

Verkmästaren August Nilsson från Furudals Bruk, också han en av "trosbröderna" anställdes att leda fabrikationen som i inledningsskedet skulle *"tillverka tumstockar, räknemaskiner etc. för att derigenom förvärfva oss vårt uppehälle under den tid vi sätta oss in uti hvad urfabrikationen hör"*.

Verkstaden inrymdes i Rumbo Matts Aronsson gamla stuga (mellanstugan) som påbyggdes med en våning och en parstugedel. August Nilsson fick sin bostad i byggnadens övervåning.

Tillvekningen kom snart att huvudsakligen inrikta sig på symaskiner enligt system Wheeler & Wilson m.fl. Även annan tillverkning förekom bl.a. tillverkades gjutjärnsstaketen till en del av kyrkogården i Mora, svarvar och tornur skall även ha tillverkats.

**Skyttel-Symaskin
N:o I
för Allmogen.**

Dessa symaskiner äro särskildt af-
sedda för söm i kläde, mollskinn,
vadmal och dylika gröfre materialier,
men kunna äfven begagnas för söm
i tunna tyger.

Till hvarje maskin medfölja: 12
nålar, 1 skyttel, 4 spolar, 1 fällma-
skin för olika bredder, 1 kantappa-
rat, 1 oljekanna, 1 lineal med 2:ne skruf-
var, 1 vadérmått, 1 syfot, 1 fällfot,
1 skrufnyckel, 1 skrufmejsel, 1 be-
skrifning öfver maskinens skötsel.

Pris: 130 Rdr Rmt.

År 1868 flyttades tillverkningen till en nybyggd verkstadsbyggnad ”uppe på backen” öster om Mora Armatur (Ostnors) nuvarande kontorsbyggnad.

Verkmästaren August Nilsson

August Nilsson var född i Kristinehamn i Värmland 1824 och utbildade sig vid den lägre bergsskolan i Filipstad i början av 1850-talet. Han kom efter ett par kortare anställningar till Furudals bruk och fick anställning som verkmästare och föreståndare för kättingfabriken där.



Verkmästaren August Nilsson

Anna Götlind Dalarnas Forskningsråd har i sin forskning kopplat August Nilssons arbetsmetoder till liknande det som kallats ”*The American System of Manufacturing*” d.v.s. utpräglad mekanisering, automatisering, standardisering och utbytbarhet.

Han kan även ha läst artiklar i ”*Tidskrift för teknologi och tillämpad naturlära*” år 1860 om ”*Symaskiner i Norra Amerika*”.

Nilsson kom längre fram i sin karriär att ge ut en egen teknisk tidskrift ”*Mekaniske Arbetaren; Tidskrift i praktisk mekanik*”.

Efter en konflikt med Symaskinsfabrikens styrelse 1873 lämnade August Nilsson Östnor och flyttade till Falun med avsikten att där starta en egen symaskinsfabrik, vilket dock ej kom till ett genomförande. Han flyttade vidare till Gävle där han etablerade sig som köpman och försäljare av försäkringar, symaskiner mm.

Symaskinsfabriken 1865 - 1867

Symaskinsfabriken upphörde år 1877 sedan billiga amerikanska produkter konkurrerade ut tillverkningen i Östnor.

Under de tolv år som fabriken var i drift tillverkades ca 4500 symaskiner av typ A (Wheeler & Wilson) medan Mora skyttelmaskin tillverkades i ca 1000 exemplar. En handsymaskin tillverkades också under en kort period.

Mora Skyttelmaskin Nr 1 fick pris på världsutställningen i Paris år 1867, medan symaskin typ A blev ”*prisbelönt med 2 dra Silbermedaljen samt 5 dukater*” vid Lantbruksmötet i Stockholm år 1868.

Många av de gamla urmakarna arbetade i symaskinsfabriken som hade 80 till 90 anställda som mest. Efter avvecklingen fann många av de tidigare anställda såsom Finn Anders Andersson (knivar) och Anders Mattsson (Mattssons Mekaniska Verkstad) sin utkomst med egna produkter.

Frost Mats Mattson (grundare av F.M. Mattson i dag Ostnor AB) köpte upp huvuddelen av maskinpark och byggnad som tillhört den gamla verkstaden som således kom att bli början till dagens industriföretag i Östnor och Mora.

I slutet av 1860-talet bildade August Nilsson och några arbetare vid fabriken ett "Velocipedbolag". Östnorscykeln kan ha varit en av de första som tillverkades i Sverige.

Bolagsmän och Bolagsstämmobeslut den 28 Sept. 1869

Att man i den lilla byn Östnor kunde komma på tanken att tillverka en cykel, kanske en av de första i Sverige får väl också tillskrivas den visionäre verkmästaren August Nilsson.

Anders Romson Östnor Mora 2001-10-09 kompl. 2012-09-10